

İstanbul Gedik Üniversitesi / Istanbul Gedik University

İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Dergisi

**International Journal of Economics, Administrative and Social Sciences
(IJEASS)**

2018 Aralık Cilt:1 Sayı:1

IJEASS, yılda iki kez yayımlanan hakemli dergidir.

IJEASS is a peer-reviewed journal published twice a year.

Dili: Türkçe – İngilizce

Language: Turkish – English

ISSN: 2651-5229

İMTİYAZ SAHİBİ / PUBLISHER

Zafer Utlu, Professor

Istanbul Gedik University

YÖNETİCİ / MANAGER

Gülperen Kordel

Istanbul Gedik University

YAYIN KOORDİNATÖRÜ / PUBLICATION COORDINATOR

Nigar Dilşat Kanat

Istanbul Gedik University

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

Editör / Editor

Deniz Ünan Göktan, Assistant professor

Istanbul Gedik University

Yardımcı Editörler/ Associate Editors

Tanyeri Uslu, Assistant professor

Istanbul Gedik University

Selim Sezer, Assistant professor

Istanbul Gedik University

Özlem Denli, Assistant professor

Istanbul Gedik University

Dilek Çelik, Assistant professor

Istanbul Gedik University

İsrail-Suudi Arabistan Yakınlaşması Gerçeğe Dönüşebilir Mi? Yapısalcı Realist Bir Analiz

Can Israel-Saudi Arabia Rapprochement Turn into Reality? A Structural Realist Analysis

Ozan ÖRMECİ¹

Öz

Arap Baharı süreci ve sonrasında önemli dönüşümlerin yaşandığı Orta Doğu coğrafyasında son birkaç yılda yavaş yavaş ilerleyen ve uluslararası siyasette bugüne kadar pek fazla dikkat çekmeyen önemli bir konu, İsrail ile Suudi Arabistan arasında başlayan yakınlaşma sürecidir. Bu makalede, temel gerekçeleri İran karşıtlığı, ABD müttefikliği ve bölgesel güvenlik riskleri olarak sıralanabilecek olan bu ilişkilerin yakın bir gelecekte Suudi Arabistan'ın İsrail'i tanıyarak diplomatik ilişkilerini resmileştirmesi ve iki ülkenin bir müttefiklik ilişkisi içerisine girmesi şeklinde bir seyir izleyip izleyemeyeceği tartışılacaktır. Bu doğrultuda, ilk olarak, Suudi Arabistan rejiminin siyasal sistemi ve ekonomik

---

¹ Doçent Doktor, İstanbul Gedik Üniversitesi Uluslararası İlişkiler (İngilizce) bölümü, e-posta: ozan.ormeci@gedik.edu.tr
Web Sitesi: <http://www.ozanormeci.com.tr/>

yapısı açıklanacaktır. İkinci olarak, Suudi Arabistan'ın yakın gelecekte Kral'ı olması beklenen Velihaht Prens Muhammed bin Selman'ın son dönemde yaptığı reform çabaları detaylı olarak anlatılacaktır. Üçüncü bölümde, İsrail-Suudi Arabistan yakınlaşmasına dair son dönemde gözlemlenen bazı kanıtlar ileri sürülecektir. Dördüncü ve son bölümde ise, Muhammed bin Selman'ın reformist imajı ve uluslararası desteğine büyük zarar veren Cemal Kaşıkçı cinayetinin bu sürece etkileri değerlendirilecektir. Yapısalcı Realizm perspektifi kullanılarak yapılacak araştırmanın “Sonuç” bölümünde, bu doğrultuda elde edilen bulgular değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: İsrail-Suudi Arabistan ilişkileri, Suudi Arabistan, Orta Doğu politikası, Muhammed bin Selman, Cemal Kaşıkçı, Yapısalcı Realizm.

Abstract

Middle East has been transforming since the Arab Spring and political developments in its aftermath. A not so widely spoken and interesting change in the Middle East in the last few years is the slowly developing rapprochement between Israel and Saudi Arabia. The main motives of this rapprochement could be listed as strong opposition to Iranian influence in the Middle East, alliance with the United States and regional security risks. This article aims to discuss whether Israeli-Saudi Arabia rapprochement could eventually turn into an alliance with the formal diplomatic recognition of Israel by the Saudi State. In order to make this, first

of all, the nature of Saudi political regime and its economic characteristics will be analyzed. Secondly, the recent reform efforts made by Saudi Crown Prince Mohammad bin Selman will be explained in detail. Thirdly, some evidences about Israeli-Saudi Arabia rapprochement will be revealed. In the fourth and the last part, the negative effects of the recent Jamal Khashoggi murder will be discussed in relation to the future of Israeli-Saudi rapprochement. The article will adopt a Structural Realist perspective; accordingly, in the “Conclusion” part, findings of the research will be assessed.

Keywords: Israel-Saudi Arabia relations, Saudi Arabia, Middle East Politics, Mohammad bin Salman, Jamal Khashoggi, Structural Realism.

Giriş

Arap Baharı süreci ve sonrasında önemli dönüşümlerin yaşandığı Orta Doğu coğrafyasında son birkaç yılda yavaş yavaş ilerleyen ve uluslararası siyasette bugüne kadar pek fazla dikkat çekmeyen önemli bir konu, İsrail ile Suudi Arabistan arasında başlayan yakınlaşma sürecidir. Bu makalede, temel gerekçeleri İran karşıtlığı, ABD müttefikliği ve bölgesel güvenlik riskleri olarak sıralanabilecek olan bu ilişkilerin yakın bir gelecekte Suudi Arabistan’ın İsrail’i tanıyarak diplomatik ilişkilerini resmileştirmesi ve iki ülkenin bir müttefiklik ilişkisi içerisine girmesi şeklinde bir seyir izleyip izleyemeyeceği tartışılacaktır. Bu doğrultuda, ilk

olarak, Suudi Arabistan rejiminin siyasal sistemi ve ekonomik yapısı açıklanacaktır. İkinci olarak, Suudi Arabistan'ın yakında gelecekte Kral'ı olması beklenen Veliht Prens Muhammed bin Selman'ın son dönemde yaptığı reform çabaları detaylı olarak anlatılacaktır. Üçüncü bölümde, İsrail-Suudi Arabistan yakınlaşmasına dair son dönemde gözlemlenen bazı kanıtlar ileri sürülecektir. Dördüncü ve son bölümde ise, Muhammed bin Selman'ın reformist imajı ve uluslararası desteğine büyük zarar veren Cemal Kaşıkçı cinayetinin bu sürece etkileri değerlendirilecektir. Yapısalcı Realizm perspektifi kullanılarak yapılacak araştırmanın “Sonuç” bölümünde, bu doğrultuda elde edilen bulgular değerlendirilecektir.

Makale, bilimsel yöntem olarak birincil (resmi belgeler ve gazete haberleri vs.) ve ikincil (çeşitli düşünce kuruluşlarında yayınlanan analizler ve önemli internet sitelerinde yer alan haberler vs.) kaynakların kullanımına dayalı olacaktır. Makale, bugüne kadar son derece az kapsamlı bilimsel çalışmanın yapıldığı bu konu hakkında yapılan bir başlangıç çalışması (*preliminary study*) olarak kabul edilmeli ve ilerleyen yıllarda daha kapsamlı veri ve bilgilerle geliştirilmelidir.

I. Suudi Arabistan Devleti'nin Özellikleri

A. Siyasal Sistem

1932 yılında kurulan Suudi Arabistan'ın siyasal sistemi, Siyaset Bilimi literatüründe yer alan “monarşi” veya “mutlak monarşi” (*absolute monarchy*) kategorisinde değerlendirilmektedir. Suud

veya El Suud hanedanınca yönetilen Suudi Arabistan Devleti, Kral'ın Hükümet Başkanı olduğu ve kendi seçtiği Bakanlar Kurulu üyeleriyle birlikte ülkeyi istediği şekilde yönetebildiği mutlakıyetçi bir sisteme dayalıdır. Bu sistemde, 150 üyesi olan “Şura Meclisi” (*Majlis Ash-Shura* veya *Shura Council*) adı verilen bir parlamento bulunmakta (madde 8)² ve Bakanlar Kurulu ve Kral'ın onay vermesi halinde yasa da yapabilmektedir (*Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı*). Ancak Şura üyeleri seçim yoluyla belirlenmemekte ve bizzat Kral tarafından atanmaktadırlar. Dahası, ülkede hiçbir siyasi parti yoktur ve Şura da daha çok Kral'a hizmet veren bir Danışma Meclisi hüviyetindedir. Suudi Arabistan'da Belediye Meclisleri için seçimler yapılmaktadır. Belediye Başkanları ise yine Kral tarafından atanmaktadır (*Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı*). Suudi Arabistan, ayrıca toplam 13 idari bölge (Cevf, Kuzey Sınırları, Tebuk, Hail, Medine, El Kasım, Mekke, Riyad, Doğu Bölgesi, El Baha, Asir, Cizan, Necran) ve 118 ile ayrılmıştır.

1992 tarihli anayasası³ ile yönetilen Suudi Arabistan'da, bu anayasa, 2005 yılında önemli değişikliklere uğramıştır. Anayasaya göre; Suudi Arabistan İslami bir Arap devletidir ve ülkedeki resmi din İslam'dır (madde 1). Hatta İslam dininin kutsal kitabı olan Kuran-ı Kerim ve Sünni İslam inancı, aynı zamanda ülkedeki en üstün yasa kaynağı ve anayasa olarak kabul edilmektedir (madde 1

² Web sitesi için bakınız;

<https://www.shura.gov.sa/wps/wcm/connect/ShuraArabic/internet/Introduction/>.

³ Anayasa buradan okunabilir;

https://www.constituteproject.org/constitution/Saudi_Arabia_2005.pdf.

ve madde 7). Dolayısıyla, ülkede Şeriat hukuku uygulanmaktadır. Ancak ülkedeki en yüksek dini otorite olan “başmüftü”yü (*grand mufti*) Kral atamaktadır. Başmüftü, Vehhabilik hareketinin kurucusu Muhammed bin Abdülvehhâb’ın soyundan gelen Alü’ş-Şeyh ailesinden seçilmektedir. Bu görevde şimdilerde bulunan kişi ise Abdülaziz Alü’ş-Şeyh’dir. Ayrıca devletin resmi dili Arapça, başkenti ise Riyad şehridir (madde 1).

Suudi Arabistan’da 2015 yılında tahta çıkan 1935 doğumlu Kral Selman bin Abdülaziz, Suudi Arabistan’ın yedinci kralıdır. Daha önce görev yapan krallar ise şunlardır: Abdülaziz el-Suud (1932-1953), Suud bin Abdülaziz (1953-1964), Faysal bin Abdülaziz (1964-1975), Halid bin Abdülaziz (1975-1982), Fahd bin Abdülaziz (1982-2005) ve Abdullah bin Abdülaziz (2005-2015). Suudi Kralları, Kral Fahd’dan itibaren, “Majesteleri” yerine “İki Kutsal Cami’nin Hizmetkârı” unvanını (Suudi Arabistan toprakları içerisinde yer alan Mekke’deki Mescid-i Haram ve Medine’de bulunan Mescid-i Nebevi sayesinde) taşımaktadırlar. Suudi siyasal sisteminde, Kral, aynı zamanda Başbakan (madde 56) ve Başkomutan’dır (madde 60). Kral, bu sistemde, kendisine devlet işlerinde yardımcı olması, ölümünden sonra tahta geçmesi veya tahttan feragat etmesi durumunda yerine geçmesi için bir varis (Veliht Prens) atamaktadır (madde 5/c). 21 Haziran 2017 tarihinde yayımlanan Kraliyet kararnamesiyle, Prens Muhammed bin Nayif’in yerine Veliht Prens konumuna yükselen Kral Selman’ın oğlu 1985 doğumlu Muhammed bin Selman, ülkesinde Başbakan Yardımcılığı görevini üstlenmiş olup, aynı zamanda Savunma

Bakanı görevini de sürdürmektedir (*Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı*). Muhammed bin Selman'ın, yaşlanan ve alzheimer hastası olduğu yazılan (Yılmaz 2018) babası Kral Selman bin Abdülaziz'den sonra tahta çıkmasına kesin gözüyle bakılmaktadır.

Suudi Arabistan siyasal sistemi değerlendirildiğinde; sistemin, Selçuklu İmparatorluğu ve Osmanlı İmparatorluğu döneminde kullanılan “Sultanlık” yönetim biçimine benzediği görülmektedir. Bu sistemde, “Sultan” veya “Kral”, sistemdeki en güçlü ve hatta tek yetkili kişi konumundadır. Dolayısıyla, yöneticinin güçlü geleneksel ve dini otoritesi ve meşruiyeti nedeniyle, bu tarz sistemlerde yöneticinin görüş ve eğilimleri, sistemin tamamen değişebilmesine imkân tanımaktadır. Ayrıca Suudi Arabistan'ın İran İslam Cumhuriyeti gibi diğer bazı Şeriat uygulayan ülkelerden farkı, bu ülkedeki dini otoritelerin; yani başmüftü, Kıdemli Âlimler Konseyi ve Fetva Daimi Komitesi'nin, İran örneğindeki Dini Lider veya Ayetullah'tan farklı olarak, siyasi otoriteye (Kral) tâbi olmasıdır. Dolayısıyla, Suudi Arabistan bir “teokrasi”den çok bir “monarşi”dir ve Kral'ın iktidarının üzerinde (teorik olarak Şeriat hukuku ve İslam dışında) bir güç yoktur. Suudi siyasal sistemi ve din-devlet ilişkisini inceleyen Büyükkara (2017), Suudi Arabistan'da ulemanın fetvalarını dahi siyasi dengeleri gözeterek vermek zorunda olduğunu ve İslami yorumun reelpolitik koşullara göre şekillendiğini yazmıştır. Dolayısıyla, Suudi Arabistan ve genel olarak Sünni dünyasında devlet yönetiminde seküler (dünyevi) siyasi otorite üstteyken, İran İslam Cumhuriyeti ve Şii dünyasında ise, bunun tam zıttı şekilde, dini otorite siyasal sistemde daha üstte

yer alır. Bu durumu değerlendiren Fransız araştırmacı Anne-Clémentine Larroque (*France Culture* 2018/b), katıldığı bir radyo programında Riyad rejimi için “teokrasi” yerine “yarı-teokrasi” tabirini kullanmıştır.⁴

B. Ekonomik Sistem

Suudi Arabistan, toplam 748 milyar Amerikan Doları düzeyindeki gayrisafı milli hâsıla (*GDP*) büyüklüğüyle, dünyanın en büyük 19. ekonomisi durumundadır.⁵ Ancak kişi başına düşen gayrisafı milli hâsıla (*GDP per capita*) açısından, 33,8 milyon civarında nüfusu olan bu ülke⁶, 22.650 Amerikalı Doları ortalama gelirle dünyada ancak 42. sırada kendisine yer bulabilmektedir.⁷ Saudi Aramco veya resmi adıyla Saudi Arabian Oil Company⁸, Suudi Arabistan’ın ulusal petrol ve doğalgaz şirkettir. Şirket, 1933 yılında Kral Abdülaziz el-Suud ve ABD Başkanı Franklin Delano Roosevelt tarafından ortak olarak kurulmuştur. Şirket, 1980 yılında tamamen Suudi Arabistan’ın malı haline gelmiştir (*Bloomberg* 2016). 2 trilyon dolar değerindeki ve günlük 10,5 milyar varil petrol üretimi olan Saudi Aramco (*BBC Türkçe* 2018/b), dünyanın en büyük ve kârlı enerji şirketlerinden birisi olarak kabul edilmektedir. Ayrıca şirketin 60.000 kişiye istihdam sağladığı yazılmaktadır (*Bloomberg*

---

⁴ Buradan dinleyebilirsiniz;

<https://www.franceculture.fr/emissions/politique/quand-lislam-se-mele-de-politique>.

⁵ Bakınız; <http://statisticstimes.com/economy/projected-world-gdp-ranking.php>.

⁶ Bakınız; <http://worldpopulationreview.com/countries/saudi-arabia-population/>.

⁷ Bakınız; <http://statisticstimes.com/economy/projected-world-gdp-capita-ranking.php>.

⁸ Web sitesi için; <https://www.saudiaramco.com/>.

2016). Suudi Arabistan, hâlihazırda dünyadaki petrol rezervlerinin yüzde 20'sini elinde bulundurmaktadır. Nitekim petrol, Suudi Arabistan'ın toplam gelirlerinin yüzde 45'ini ve toplam ihracatının da yüzde 90'ını oluşturmaktadır (*Al Jazeera Türk* 2014). Suudi Arabistan, petrol kaynakları ve bunun satışını üstlenen Saudi Aramco sayesinde sahip olduğu büyük siyasi ve ekonomik gücü, Kral Faysal bin Abdülaziz döneminde 1973 OPEC petrol krizine neden olan petrol boykotunu başlatarak göstermiştir (*Al Jazeera Türk* 2014). Ayrıca 1981 yılında Körfez Arap Ülkeleri İşbirliği Konseyi'nin (*Gulf Cooperation Council*)⁹ kurulmasına da yine Riyad öncülük etmiş (*Al Jazeera Türk* 2014) ve Körfez Arap ülkeleri arasındaki lider konumunu ispat etmiştir.

Suudi Arabistan, ekonomik yapısı itibariyle, birçok bilimadamı ve araştırmacı tarafından “kaynak laneti” (*resource curse*), “bolluk paradoksu” (*paradox of plenty*) ve “rantiye devlet” (*rentier state*) gibi kavramlar çerçevesinde değerlendirilmektedir. Bu kavramlara göre; doğal kaynak zenginliği ile ekonomik büyüme arasındaki ters orantılı bir ilişki biçimi vardır (Yakut 2017/a). Yani, petrol, doğalgaz veya çeşitli mineraller açısından en zengin kaynaklara sahip ülkeler, ekonomik büyüme konusunda genelde diğer ülkelerden daha kötü bir performans göstermektedirler. Suudi Arabistan da, bu çerçevede, genelde Batılı sosyal bilimciler tarafından “rantiye davet” (*rentier state*) kategorisinde

---

⁹ Web sitesi için; <http://www.gcc-sg.org/en-us/Pages/default.aspx>. Üye devletler şunlardır: Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri, Suudi Arabistan, Umman, Katar, Kuveyt.

değerlendirilen ve doğal kaynaklarından elde ettiği yüksek ekonomik kazancının toplumsal yaşama ve sosyoekonomik gelişime etkisi üretici ülkelerden farklı (daha az) olan bir devlettir.

Suudi Arabistan ve benzeri rantıye devletleri inceleyen Karşılaştırmalı Politika uzmanı Terry Lynn Karl (2005), petrol, doğalgaz veya diğer mineraller açısından zengin kaynaklara sahip ülkelerin ekonomik büyüme konusunda genelde kötü bir performans gösterdiklerini ve tüm sosyoekonomik gelişmişlik kriterleri açısından da diğer ülkelere kıyasla (hatta tarım ülkeleri bile) geri kaldıklarını yazmıştır. Bu, oldukça ilginç bir durumdur; zira aslında doğal kaynakların ihracı sayesinde bu ülkelerin gelirleri son derece yüksektir. Bu noktada, “kaynak laneti” teorisini doğrulamak için, Karl (2005), iki temel kriteri gündeme getirmektedir: (1) kaynakların petrol, doğalgaz veya farklı mineraller gibi doğal kaynaklar olması ve (2) ekonominin bu kaynakların ihracatına dayalı olarak kurulmuş olması. Ayrıca Karl, petrol ve doğal kaynakların fiyatlarındaki dalgalanma meselesini de rantıye devlet modelindeki temel sorunlardan biri olarak öne çıkarmaktadır. Yine Karl, bu görüşlerine ek olarak, özellikle petrol endüstrisinin diğer sektörlere kıyasla istihdam olanağının düşük olduğunu ve daha az iş gücüyle operasyonel olabildiğini yazmaktadır (Yakut 2017/a). Terry Lynn Karl dışında Michael Ross (2001) da, Suudi Arabistan ve benzeri örneklerden yola çıkarak, zengin petrol ve doğal kaynakların ülkelerin demokratik gelişimini olumsuz yönde etkilediği sonucuna ulaşmıştır (Yakut 2017/a).

Beblawi ile Luciani (1987) ve Vandewalle (1998) gibi başka akademisyenler ise, bu tarz ülkeleri “dağıtıcı devlet” (*distributive state*) kavramı çerçevesinde değerlendirmişler ve topladığı vergilerle ayakta kalan üretici devletlerden farklı olarak, doğal kaynaklara dayalı ekonomileri olan devletlerde kaynağın paylaşılması (*allocation*) meselesinin önem kazandığını belirtmişlerdir. Özellikle Vandewalle (1998), Libya örneğinden yola çıkarak, “dağıtıcı devlet” sistemlerinde devlet aygıtının bir rant dağıtıcı mekanizması olarak görev yapması nedeniyle, halkın devletten ve yöneticilerden hesap sorma gibi bir haklarının olmadığını yazmıştır. Yakut (2017/b), Suudi Arabistan özelinde bu durumun petrol kaynaklarının bulunmasından bile öncesinde oluştuğunu; zira modern Suudi Arabistan Devleti 1932’de kurulmadan önce de bu devletin gelirlerinin üretimden ve halktan toplanan vergilerden değil, Hac gelirleri, savaş ganimetleri ve Birleşik Krallık’ın sağladığı dış yardımlardan kaynaklandığını belirtmiştir. Hertog (2010) ise, bu istikamette, bu gibi devletlerde, devlet mekanizmasının rant dağıtımını yöneten bir aygıt haline geldiğini ve devlet yöneticilerinin siyasi destek karşılığında kendilerine yakın kişileri üst düzey makamlara getirdiklerini saptamıştır. Yakut (2017/b), ayrıca Hertog’un görüşlerinden hareketle, devletin bu “dağıtıcı devlet” yapısının olumsuz etkilerinin, Suudi Arabistan’da 1953-1964 yılları arasında Faysal bin Abdülaziz iktidarında ve 1964’te Faysal bin Abdülaziz’in Kral olmasından sonra görüldüğünü ve Suudi Kralları’nın genelde başa

geçtikten sonra kendilerine yakın kadroları hızlı bir şekilde devlet kurumlarına tahsis ettiklerini yazmıştır.

II. Muhammed bin Selman ve Suudi Arabistan'da Reform Çabaları

Suudi Arabistan'da son yıllarda ipleri eline alan ve Kral olarak ülkesini yönetmeye hazırlanan 1985 doğumlu genç Prens Muhammed bin Selman, 2017 yılında Veliht Prens olarak atanmasından sonra, ilk olarak kaynak israfını önlemek ve yolsuzluk sorununu ortadan kaldırmak için harekete geçmiş ve 11 Prens, 4 Bakan ve eski Bakanların gözüaltına alındığı ve Ulusal Muhafız Gücü'nün ve Donanma'nın başının görevlerinden alınmasıyla sonuçlanan büyük bir yolsuzluk karşıtı operasyon başlatmıştır (Yakut 2017/b). 30 yaşında dünyanın en genç Savunma Bakanı ve 32 yaşında Suudi Arabistan'ın iki numaralı yöneticisi olmayı başaran Muhammed bin Selman, 30 yaşındaki kardeşi Khalid bin Selman'ın Suudi Arabistan'ın yeni Washington Büyükelçisi olarak atanmasını sağlayarak da dikkatleri üzerine çekmiş ve birçoklarına göre sistemdeki güçlü konumunu ABD nezdinde de sağlamlaştırmıştır (Örmeci 2018).

Prens Muhammed bin Selman'ın ülkede başlattığı ikinci büyük girişimi, içeride yaptığı siyasi reformlar olmuştur. Prens, ilk olarak Suudi Arabistan'ın yumuşak karnı olarak görülen "kadın hakları" konusunda harekete geçmiş ve Suudi kadınların, hem aday, hem de seçmen olarak 12 Aralık 2015'teki yerel seçimlerinden itibaren seçme ve seçilme hakkı tanımıştır (Örmeci 2018). Prens, daha sonra

kadınlara yönelik araba kullanma yasağını da kaldırmış (Kinninmont 2017/a) ve Suudi Arabistan'da genelde eve kapalı olarak yaşayan kadınların stadyumlarda maç izleyebilme hakkı sağlamıştır (BBC 2018/b). Tek eşli olmasıyla da dikkat çeken Prens (Rawash 2017), Suudi Arabistan Ordusu'na kadın personelin alınmasına bile onay vermiş (BBC 2018/a) ve hatta Suudi kadınlara saygı sınırları aşmadıkları sürece istedikleri gibi giyinebilmelerini söyleyerek, örtünmeleri gerekmediğini açıklamıştır (Staudenmaier 2018). Ayrıca Prens Muhammed bin Selman, din (İslam) konusunda daima ılımlı mesajlar vermeye gayret etmiş ve Suudi Arabistan'ı “tüm dinlere açık bir ‘ılımlı İslam’ ülkesi” yapmak istediğini belirterek, İslami radikalizmle mücadele edeceğinin sözünü vermiştir (Euronews 2017). Prens'in önyak olduğu tüm diğer reformlar da; örneğin 35 yıllık yasağın ardından Suudi Arabistan'da sinema salonlarının yeniden açılması (Haaretz 2017) ve 2016 yılında kurulan Eğlence Genel İdaresi tarafından ilk defa yabancı sanatçıların katıldığı çeşitli etkinlik ve konserler düzenlenmesi ve bu etkinliklere kadınların da katılmasına izin verilmesi (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı), bu iddialarını güçlendirmiş, ancak bazı gözlemciler de bu reformları “göstermelik” ve “kozmetik” bularak¹⁰, Suudi Arabistan'daki rejimin katı yapısının değişmediğine ve bu reformların ekonomik

---

¹⁰ Örneğin, Fransa'nın eski Yemen Büyükelçisi ve İskenderiye (Mısır) Konsolosu olan ve bir dönem Jack Lang'ın danışmanı olan Gilles Gauthier, France Culture'de katıldığı bir radyo programında (France Culture 2018/a) bu ifadeyi kullanmıştır. Buradan dinleyebilirsiniz; <https://www.franceculture.fr/emissions/affaires-etrangeres/affaires-etrangeres-du-samedi-20-octobre-2018>.

çöküş riski nedeniyle gerçekleştiğine dikkat çekmişlerdir (*Yeni Şafak* 2018). Prens'in atağa kalktığı üçüncü alan ise ekonomi olmuştur. Yolsuzluk operasyonu ile birlikte "2030 Vizyonu" (*Vision 2030*)¹¹ doğrultusunda Suudi Arabistan ekonomisini rekabetçi ve verimli hale getirmeye çalışan Muhammed bin Selman, Saudi Aramco'yu reforme ederek ülkesini 2020'den itibaren sadece petrol gelirlerine dayalı olmayan bir seviyeye çıkarmak istediğini açıklamıştır. 2030 Vizyonu'nun temel amaçları; kamu harcamalarının azaltılması, gelirlerin artırılması ve yabancı yatırımların teşvik edilmesi olarak açıklanmıştır (*Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı*). NEOM adıyla¹² yeni ve küresel bir Suudi şehrinin inşa edilmesi gibi diğer projeleriyle birlikte Prens'in bu ekonomik açılımlarını değerlendiren Chatham House uzmanı Jane Kinninmont (2017/b), bunları Suudi Arabistan'ın petrol-sonrası ekonomi (*post-oil economy*) dönemine hazırlandığı şeklinde yorumlamıştır. Prens Muhammed bin Selman, ayrıca yine "2030 Vizyonu" kapsamında Saudi Aramco şirketinin yüzde 5'ini 2019 yılında halka arz etmeyi kararlaştırmıştır (*Habertürk*). Hatta bu doğrultuda, şirket, öncelikle arz için anonim şirkete dönüştürülmüştür. Yakında yapılacak bu 100 milyar dolarlık halka arz, dünyanın en büyük halka arz işlemi olarak basında duyurulmaktadır (*BBC Türkçe* 2018/b).

Prens Muhammed bin Selman, dış politikada ise tam bir şahin gibi davranmakta ve ABD yanlısı ve İran karşıtı çizgisini her geçen gün

---

¹¹ Web sitesi için; <https://vision2030.gov.sa/en>.

¹² Web sitesi için; <https://www.neom.com/>.

daha da netleştirmektedir. Öyle ki, genç Prens, İran'a yönelik söylemlerini gün geçtikçe daha da sertleştirmektedir. Hatta Prens, kısa bir süre önce, İran'ın nükleer silahlar geliştirmesi durumunda kendilerinin de nükleer silah yapımına başlayacaklarını açıklayarak, İran dini lideri Ali Hamaney'i "*Orta Doğu'nun Yeni Hitler'i*" olarak nitelendirmiştir (Haaretz 2018/c). Ayrıca 2017 yılı sonunda Suudi Arabistan'ın yayınladığı bir propaganda videosunda İran'ın vurulması ve İran Devrim Muhafızları Kudüs Gücü Komutanı Kasım Süleymani'nin Suudi Arabistan güçleri tarafından gözaltına alındığına dair sahnelerin yer alması¹³, Prens Muhammed bin Selman'ın İran politikası konusunda şahin ve sertlik yanlısı olduğunu göstermektedir (Örmeci 2018). Ayrıca Prens Muhammed bin Selman'ın da çabalarıyla, Suudi Arabistan, son yıllarda (2013-2017 dönemi) yüzde 18'lik payla ABD'nin savunma sektöründe açık ara en büyük müşterisi haline gelmiştir (Ivanova 2018). Dolayısıyla, tüm bu veriler, Suudi Arabistan'ın İran politikasının ABD'deki Donald Trump ve İsrail'deki Benyamin Netanyahu yönetimlerinin çizgisine uygun şekilde giderek sertleşeceğini göstermektedir. Ancak bu rekabetin günümüze değin daha çok üçüncü ülkelerde (Yemen, Suriye, Lübnan, Irak) "gölge savaşları" şeklinde tezahür ettiği ve İran'la yaşanan zıtlaşmanın şimdilik söylem düzeyinde kaldığı görülmektedir. Ayrıca Prens Muhammed bin Selman'ın 2018 yılı başlarında gerçekleştirilen ve Beyaz Saray, Pentagon ve Hollywood'u kapsayan ABD ziyareti ve hemen sonrasındaki Londra ziyareti de çok başarılı geçmiş ve bu ziyaretler

¹³ Bakınız; <https://www.youtube.com/watch?v=9selhGBPdek>.

sonrasında dünya basınında hakkında genelde olumlu şeyler yazılmıştır (Gardner 2018). Prens Muhammed bin Selman'ın dış politikadaki bir diğer hamlesi ise, bölgede Müslüman Kardeşler (İhvan) etkisini yayan Katar'ı -Mısır ve diğer Körfez ülkeleriyle birlikte- diplomatik abluka altına alması (*Haberler.com* 2018) ve Arap Baharı'na destek veren Katar merkezli *Al Jazeera (El Cezire)* televizyon kanalının ofislerini kapatmasıdır (Erickson 2017). Bu da, Arap Baharı benzeri demokratikleşme ve özgürleşme beklenen kaos ortamlarında bölgede radikal İslamcı hareketlerin güçlenmesinden endişe eden ABD'deki Trump yönetimi ve İsrail tarafından desteklenen bir girişimdir.

Muhammed bin Selman'ın reform çabalarını değerlendiren Türk akademisyen ve güvenlik politikaları uzmanı Sait Yılmaz (2018), Veliyaht Prens'in bir anlamda Dördüncü Suudi Krallığı'nı kurmaya çalıştığını iddia etmektedir. Katar merkezli *Al Jazeera*'de (2018/a) yayınlanan bir haberde ise, Suudi Arabistan'ın yeni Kral'ı olacak Prens Muhammed bin Selman'ın insan hakları konusundaki bozuk siciline dikkat çekilmiştir. Prens Muhammed bin Selman'ın yolsuzluk karşıtı operasyonunu “kaynak laneti” teorisi ve “dağıtıcı devlet” modeli çerçevesinde değerlendiren Yakut ise (2017/b), Prens'in ülkesini geliştirmek isteyen gerçek bir reformist mi, yoksa sistemde konumunu pekiştirmek isteyen ihtiraslı bir Kral adayı mı olduğunu zamanın göstereceğini yazmıştır. Bunlar dışında, *DW*'den Marko Langer (2017) Prens'i “hem reformist, hem de sertlik yanlısı” olarak değerlendirirken, CFR'den Steven Cook (2017) Prens Muhammed bin Selman'ı “gelecek için büyük ümit vadeden

ama tehlikeli bir zamanda başa geçen” bir yönetici olarak yorumlamıştır.

III. İsrail-Suudi Arabistan Yakınlaşması: Gerçek Mi, Hayal Ürünü Mü?

Suudi Arabistan ve İsrail arasında bugüne kadar resmi diplomatik ilişkiler ve ticari ilişkiler kurulmamıştır. Bunun temel nedeni, İslam’ın lider ülkelerinden olan ve İslamiyet açısından kutsal olan Hicaz bölgesini ve Kâbe’yi toprakları içerisinde bulunduran Suudi Arabistan’ın Filistin Sorunu nedeniyle İsrail’le yaşadığı zıtlaşmadır. Aslında, 2005 yılında, Riyad rejimi, Dünya Ticaret Örgütü’ne üye olabilmek için İsrail’e yönelik ticari (ekonomik) boykotu kaldırmış; ancak bu karara rağmen, geçen yıllar içerisinde İsrail’e yönelik ticari boykot fiili olarak devam etmiştir (Lake 2006). Yıllarca İsrail ve Suudi Arabistan’da görev yapan İngiliz diplomat Tom Phillips (2013), her iki ülkenin de din (Vahhabi İslam geleneği ve Yahudilik) ve devlet arasında bir uzlaşma ve ittifaka dayalı oldukları için sanıldıklarından daha benzer olduklarını, ayrıca iki ülkenin de özellikle nükleer kapasiteye ulaşmış bir İran’dan çekindiklerini ve dış politikada son derece pragmatik davranabildiklerini yazmış; buna karşın iki ülke arasındaki ilişkilerin henüz şüpheleri aşmadığına dikkat çekmiştir. Ancak Phillips’in bu tespitleri yaptığı 2013 yılından günümüze değin, iki ülke ilişkileri açısından çok önemli ve hatta tarihi bazı gelişmeler yaşanmıştır.

Bu makalenin ana konusunu ve temel araştırma sorusunu oluşturan Suudi Arabistan-İsrail yakınlaşmasına dair son yıllarda yaşanan

gelişmelerden bazı somut örnekler vermek gerekirse, şu olaylar sıralanabilir:

- 2002 yılında Suudi Arabistan desteğiyle Arap Ligi (Arap Birliği) tarafından ilan edilen Arap Barış Planı (*BBC* 2005), İsrail'in 1967 sınırlarına çekilmesi, mülteci sorununa adil bir çözüm geliştirmesi ve başkenti Doğu Kudüs olacak Filistin Devleti'ni tanınması karşılığında, bu ülkeye bir barış anlaşması (dolayısıyla resmi tanıma) vaat etmiştir. *BBC* muhabiri Jonathan Marcus (2018), bu planın Suudi Arabistan tarihi açısından çok önemli bir dönüm noktası olduğunu (İsrail'in varlığının kabullenilmesi anlamında) düşünmektedir.
- Geçen yıllar içerisinde her iki ülkenin dış politika algılamalarında da İran öncelikli tehdit haline gelmiştir. Riyad açısından bunun temelini mezhepsel (Sünni vs. Şii) rekabet ve İran'ın bölgesel politikaları oluştururken (Marcus 2017), İsrail açısından da 1979 İslam Devrimi sonrasında İran'dan gelen kaynaklanan tehdit ve güvenlik riskleri ciddi bir sorun olmuş (Green 2018; Knipp 2017) ve iki ülke “düşmanımın düşmanı dostumdur” mantığı çerçevesinde yakınlaşmaya başlamışlardır.
- 2015 yılında Riyad merkezli Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Başkanı Suudi emekli General Enver Aşki (Anwar Eshki), İsrail Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Dore Gold ile ABD'de bir Council on Foreign Relations (Dış İlişkiler Konseyi) toplantısında bir araya gelmiş ve yıllardır zaten gizlice görüşen iki ülkenin artık ilişkilerini açık etmeye ve İran tehdidine karşı güçlerini

birleştirmeye karar verdiklerini konuşmalarında vurgulamışlardır (*Council on Foreign Relations* 2015; *Al Jazeera* 2015).

- 2016 yılı Mayıs ayında, İsrail basınında (merkez sol eğilimli *Haaretz* gazetesi) Suudi Arabistan'ın İsrail-Filistin Sorunu konusunda en ideal arabulucu olduğuna dair haber ve analizler çıkmıştır (Saidel 2016).
- 2016 yılında, Suudi istihbaratının başındaki Prens Türki bin Faysal, ABD'de Washington Enstitüsü adlı İsrail yanlısı bir düşünce kuruluşunun toplantısında İsrailli General Yaakov Amidror'la bir araya gelmiş ve onun elini sıkarak ılımlı mesajlar vermiştir (Mekay 2017).
- 2016 yılı Temmuz ayında, Suudi emekli General Enver Aşki, beraberinde bir Suudi heyetiyle İsrail'i ziyaret etmiş ve İsrail Parlamentosu Knesset'i ziyaret ederek dostluk ve barış mesajları vermiştir (Ravid 2016).
- 2016 yılı Ağustos ayında, İsrailli eski Bakan ve haham Michael Melchior, “*Yakında vatandaşlarımız Suudi Arabistan'ı ziyaret edebilecek*” şeklinde iddialı bir açıklama yapmıştır (*Medya Şafak* 2016; *The Jerusalem Post* 2016).
- Her iki ülke de Barack Obama döneminde ABD'nin İran'la yaşadığı yakınlaşma sürecine tepki göstermiş ve JCPOA olarak bilinen İran nükleer anlaşmasına -ABD Başkanı Donald Trump'la beraber- karşı çıkmaktadırlar (Marcus 2018).
- Her iki ülke de ABD Başkanı Donald Trump'ın İsrail-Arap barışını sağlama konusundaki çabalarını desteklemekte ve bu

konuda genelde olumlu mesajlar vermektedirler (*Sputnik Türkiye* 2017; *Haaretz* 2018/b).

- 2017 yılı sonlarında, İsrail Genelkurmay Başkanı Gadi Eizenkot, Suudi Arabistan başta olmak üzere tüm ılımlı Arap devletleriyle İran'ı dengelemek için istihbarat paylaşımına hazır olduklarını açıklamıştır (Knipp 2017).
- İki ülkede de son dönemde adlarından sıkça söz ettiren Veliht Prens Muhammed bin Selman ile Donald Trump'ın damadı ve danışmanı olan Jared Kushner, çeşitli analizlere göre çok iyi anlaşmakta ve sürekli olarak görüşmektedirler (Mekay 2017). Prens Muhammed bin Selman'ın en etkili danışmanlarından gazeteci Abdulrahman el Raşid'in Hamas karşıtı ve İsrail yanlısı tutumları da -iddialara göre- bu yakınlaşmada etkilidir (Mekay 2017).
- 2018 yılı Mayıs ayında, Suudi Arabistan, tam 70 yıllık yasağı delerek, Air India firmasına Yeni Delhi-Tel Aviv arası uçuşlarında Suudi hava sahasını kullanma izni tanımıştır (*Haaretz* 2018/a).
- 2018 yılı Nisan ayında, Muhammed bin Selman, "İsrail ve Filistinlilerin kendi devletlerini kurmaya hakları vardır" diyerek, Suudi Arabistan tarihinde ilk kez açık bir şekilde İsrail'i tanıma sinyalleri vermiştir (Marcus 2018).
- İsrail Başbakanı Benyamin Netanyahu ile Suudi Arabistan Veliht Prensi Muhammed Bin Selman'ın 2018 yılı Haziran ayında Ürdün'ün başkenti Amman'da gizlice buluştukları ve İran

karşıtı bir ittifak konusunda anlaştıkları öne sürülmüştür (*The New Arab* 2018).

Suudi Arabistan'ın yanı sıra, Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri (BAE), Irak ve Kuveyt gibi Körfez Arap ülkeleri de bugüne kadar İsrail'i hiçbir zaman tanımamıştır (*Jewish Virtual Library*). Katar ve Umman gibi diğer Arap ülkeleri ise İsrail'i 1996 yılında tanımış; fakat Filistin Sorunu ile alakalı olumsuz gelişmeleri gerekçe göstererek, bu tanıma kararını ilerleyen yıllarda feshetmişlerdir. Ayrıca 1996 yılında İsrail Başbakanı Şimon Peres'in çabalarıyla Umman ve Katar'da İsrail ticari temsilcilikleri açılmış (*Sputnik Türkiye* 2018), ancak ilerleyen yıllarda İsrail-Filistin çatışmasının yoğunlaştığı kriz dönemlerinde halktan gelen tepkiler üzerine ticari ilişkiler de askıya alınmıştır. Ek olarak, bilindiği üzere, Arap-İslam dünyasından Mısır ve Ürdün yıllardır İsrail Devleti'ni resmi olarak tanımaktadırlar. İsrail-Suudi Arabistan yakınlaşmasının bir sonucu olarak, son yıllarda Körfez ülkelerinden birçoğu İsrail'le ilişkileri yeniden gündeme almaya başlamışlardır. Örneğin, Umman, son dönemde İsrail'e sıcak mesajlar veren bir ülke olarak dikkat çekmektedir. Hatta 2018 yılı Ekim ayında, İsrail Başbakanı Benyamin Netanyahu'nun bu ülkeye yapacağı ziyaretin hemen öncesinde, Umman Dışişleri Bakanı Yusuf bin Alawi bin Abdullah, "*İsrail'in varlığının bir gerçeklik olduğu*"nu söyleyerek, bir anlamda bu ülkenin resmen tanınmasını istemiş ve bu sayede İsrail'in Filistin Sorunu'nun çözülmesinde üzerine düşen sorumlulukları yerine getirebileceğini ifade etmiştir (*Middle East Eye* 2018/b). İsrail'in son dönemdeki Körfez açılımı, İsrail Kültür

ve Spor Bakanı Miri Regev'in Birleşik Arap Emirlikleri'ni ziyareti (*Middle East Eye* 2018/a) ve İsrail jimnastik takımının Katar'daki müsabakalara katılması gibi girişimlerle (AA 2018) halen devam etmekte ve giderek derinleşmektedir. Hatta son dönemde, İsrail'in kendisini resmi olarak tanımayan Sudan ve Bahreyn'le de diplomatik ilişki kurma yönünde çabalar içerisine girdiği yazılmaktadır (Landau 2018).

Suudi Arabistan-İsrail yakınlaşmasına dair bu veriler ve Suudi Arabistan siyasal sisteminde Kral'ın merkezi ve mutlak konumu değerlendirildiğinde; ABD, Birleşik Krallık ve İsrail gibi ülkelere bugüne kadar sıcak mesajlar veren Veliht Prens Muhammed bin Selman'ın Kral olması ve ABD'de Donald Trump veya onunla benzer görüşlere sahip bir Başkan'ın iktidarda kalmaya devam etmesi durumunda, Suudi Arabistan'ın İsrail'le olan ilişkilerini tanıma ve hatta müttefiklik seviyesine çıkarabileceği iddia edilebilir. Bunun temel sebepleri ise; her iki ülkenin de dış politika ve güvenlik politikalarında İran ve İran'a yakın grupları öncelikli tehdit olarak görmeleri, Orta Doğu'daki en önemli Amerikan (ABD) müttefiklerinden olmaları ve aralarında büyük siyasal sorunların (sınır kavgası, Orta Doğu'da nüfuz tartışmaları) olmaması olarak belirtilebilir. Nitekim bu makalede benimsenen Yapısalıcı Realizm anlayışına göre; devletler, anarşik uluslararası sistemde ayakta kalabilmek adına egoist davranmakta ve dış politikada neredeyse tamamen hayatta kalma güdüsüyle (*survival*) hareket etmektedirler (Beach 2012: 35). Bu bağlamda, anarşik uluslararası sistemde baskı altında kalmamak ve belirsizlik yaşamak

istemeyen devletler, ulusal çıkarları doğrultusunda aynı blokta oldukları büyük güçlere yakın hareket etme eğilimindedirler (Beach 2012: 36). Soğuk Savaş döneminden başlayarak, Suudi Arabistan ve İsrail, Batı bloğu ve ABD'ye yakın devletler olarak iç ve dış politikalarını oluşturmuşlardır. Her ne kadar akademik ve diplomatik çevrelerde Soğuk Savaş dönemi sonrasında dünya sisteminin önce ABD hegemonyasında tek kutupluluk, son yıllarda da çok kutupluluk doğrultusunda dönüştüğü kabul edilse de, Suudi Arabistan ve İsrail'in halen ABD'ye yakın duruşları ve İran'a yönelik ortak tehdit algılamaları, bu iki ülkeyi -çok farklı siyasi kimliklerine ve rejimlerine karşın- aynı cephede hizalanmaya yönlendirmektedir. Özellikle nükleer güce ulaşmış ve Orta Doğu'daki Arap ülkelerinin iç işlerine Şiilik kartını oynayarak karışabilen muktedir bir İran korkusu, bu iki devleti yeni dönemde daha da yakınlaştırabilir.

Bunların yanı sıra, her iki ülke de, Yapısalcı Realizm perspektifine uygun şekilde, bölge ülkelerinde radikal İslamcı hareketlerin güç kazanmasına neden olabilecek siyasi gelişmelerden (örneğin Arap Baharı) kaygı duymaktadırlar. Suudi Arabistan açısından bu rejimin devamlılığı bağlamında bir risk unsuruyken¹⁴, İsrail açısından da radikal İslamcı hareketlerin demokrasinin nimetlerini faydalanarak

---

¹⁴ Suudi Arabistan nüfusunun yüzde 10 ila yüzde 15 arasında Şii olduğu bilinmektedir (*The World Factbook*). Bu nedenle, İran'ın Şii nüfus üzerindeki etkisi Suudi Arabistan'ı rahatsız etmektedir. Ayrıca demokratikleşme hareketlerinin Arap Baharı sürecinde Mısır ve Suriye'de olduğu gibi halk isyanlarına dönüşmesi, Riyad rejimi için en büyük korku kaynağıdır. Zira bu tarz halk hareketleri, monarşik rejimin meşruiyetini azaltmaktadır.

güç kazanması nedeniyle bir güvenlik sorunu olabilmektedir.¹⁵ Ayrıca 2015 yapılan bir anketin de gösterdiği şekilde, Suudi Arabistan halkının yüzde 52'si İran'ı kendilerine tehdit olarak görürken, yalnızca yüzde 18'i İsrail'i tehdit olarak değerlendirmektedir (*Al Jazeera* 2015). Bunlar dışında, Suudi Arabistan'ın Muhammed bin Selman liderliğinde ekonomisini çeşitlendirme sürecinde ABD ve İsrail'den alabileceği destekler de ilerleyen yıllarda bu yakınlaşmada etkili bir faktör haline gelebilir. Yine Prens Muhammed bin Salman'ın genç ve hırslı bir kişi olması da, tahta geçerse gücünü müttefikleri (temelde ABD) nezdinde ispatlama isteği duyacağı iddialı girişimlere yönelmesine neden olabilir. Ancak bir sonraki bölümde anlatılacak olan Cemal Kaşıkçı cinayeti, Suudi Arabistan ve Prens Muhammed bin Selman'ın reformist imajına büyük zarar vererek, bu gidişatı olumsuz yönde etkileyebilir.

IV. Cemal Kaşıkçı Vakası ve Suudi Arabistan'a Yönelik Olarak Gelişen Olumsuz Tepkiler

Suudi Arabistan rejimi ve özellikle Veliht Prens Muhammed bin Selman'a yönelik eleştirileriyle tanınan (*Al Jazeera* 2018/b) muhalif Suudi gazeteci Cemal Kaşıkçı, nişanlısıyla evlenebilmek için gereken evrakları almak üzere 2 Ekim 2018 tarihinde Suudi

---

¹⁵ Nitekim İsrail, Holokost gibi büyük bir travmanın ardından, kurulduğu günden bu yana Arap devletleriyle çevrelenmiş olmasına dayalı olarak dış ve güvenlik politikasında "çevrelenmişlik psikoloji"sinin etkilerini hissetmektedir (Tüysüzoğlu 2014: 150, 153). Suudi Arabistan gibi Arap/İslam dünyasında öncü bir devletle ilişkilerini resmileştirebilmek, bu nedenle İsrail adına tarihi bir kazanım olarak görülmektedir.

Arabistan'ın İstanbul Başkonsolosluğu'na girmiş ve bir daha kendisinden haber alınamamıştır. Türk yetkililerin Kaşıkçı'yı öldürmekle itham ettikleri Suudi Arabistan Devleti, başta bu suçlamaları reddetmiş; ancak daha sonra Kaşıkçı'nın "sorgu sırasında çıkan bir kavgada kazara öldüğü"nü kabul etmek zorunda kalmıştır (*BBC Türkçe* 2018/a). Bu olay, kısa sürede tüm dünyada medya kuruluşlarında ilk sırada verilen büyük bir diplomatik skandala dönüşerek, Suudi rejimi ve Prens Muhammed bin Selman'ın reformist imajına büyük zarar vermiştir. Muhalif bir gazetecinin bu kadar vahşi bir şekilde susturulması, Suudi rejimine yönelik korku ve eleştirileri yeniden arttırmış ve son dönemdeki reformların yarattığı olumlu atmosferi ortadan kaldırmıştır.

Son dönemde Suudi Arabistan'a rekor düzeyde yeni silah satışları gerçekleştiren ABD'nin Başkanı Donald Trump, Kaşıkçı cinayeti hakkında Amerikan istihbarat teşkilatı CIA'in hazırladığı raporun cinayetten Velihaht Prens Muhammed bin Selman'ı sorumlu tutmadığını açıklamıştır (Pengelly 2018). Buna karşın, ABD'de yayın yapan *Washington Post* gazetesinin konuyla ilgilenen yetkililere dayandırdığı özel haberine göre, CIA, 15 Suudi ajanın Kaşıkçı cinayetini gerçekleştirmek üzere devlete ait bir uçakla olay günü İstanbul'a gittiğini belirlemiş ve Kaşıkçı cinayetinden Prens Muhammed bin Selman'ın sorumlu olduğu sonucuna varmıştır (*The Washington Post* 2018). İsrail Başbakanı Benyamin Netanyahu ise, Kaşıkçı cinayetini "tüyler ürpertici" olarak değerlendirmesine karşın, bölgesel istikrarın korunması için Suudi Arabistan'ın istikrarlı kalması gerektiğine vurgu yapmış ve bölgede İsrail'e

yönelik asıl tehlikelerin İran'dan kaynaklandığını söylemeye devam etmiştir (*New York Post* 2018). Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan da, “*Kaşıkçı cinayetinin emrini Kral Selman'ın verdiği inanmıyorum*” açıklamasıyla, Prens Muhammed bin Selman'dan çok Kral Selman'a destek verdiği algısını yaratmıştır (*BBC Türkçe* 2018/c). Kaşıkçı cinayeti sonrasında Almanya, Danimarka ve Finlandiya gibi bazı Avrupa ülkeleri Suudi Arabistan'a silah satışlarını durdurma kararı almışlardır (Noack 2018). Ancak ABD, İngiltere ve Fransa başta olmak üzere diğer büyük silah üreticisi ülkelerde henüz böyle bir karar alınmamış ve alınması da beklenmemektedir.

Kaşıkçı cinayetinin siyasi amaçlarla işlendiğine dair uluslararası basında yazılan çeşitli teoriler ve komplo teorileri de bulunmaktadır. Örneğin, *Reuters* haber ajansına konuşan bazı kaynaklar, Kaşıkçı cinayeti sonrasında Veliht Prens Muhammed bin Selman'ın tahta çıkmasını istemeyen bir grubun Suudi Kralı Selman bin Abdülaziz'in hayattaki tek kardeşi olan Prens Ahmed'i tahta geçirmek için harekete geçtiklerini söylemişlerdir (*BBC Türkçe* 2018/d). Türk uzman Sait Yılmaz ise (2018), kendisine rakip olan veya karşı çıkan herkesi yok eden Prens Muhammed bin Selman'ın Kaşıkçı cinayetinde de etkili olmuş olabileceğini düşünmekte ve idam cezasının yürürlükte ve meşru olduğu bu ülkede siyasal kültürün son derece sert ve acımasız olduğunu vurgulamaktadır.

Nedenleri ne ve sorumluları kim olursa olsun, bu vahşi cinayet, Suudi Arabistan'ın ve özellikle de yakında bu ülkede Kral olması beklenen Prens Muhammed bin Selman'ın Batı dünyasındaki olumlu imajına büyük zarar vermiştir. Bu bağlamda, İsrail ve Batılı ülkeler, insan hakları aktivistleri, uluslararası kamuoyu ve medya çalışanlarının da baskılarıyla, bundan sonra Suudi Arabistan'la olan ilişkilerinde daha temkinli davranmayı tercih edebilirler. Ancak Suudi Arabistan'dan büyük ekonomik menfaatleri olan ve aşırı sağ çizgideki popülist partilerin son dönemdeki yükselişi karşısında ekonomik durumlarına büyük özen gösteren Batılı ülkelerdeki hükümetler, Riyad rejiminin reformlara devam etmesi durumunda, çekincelerini kısa sürede unutabilirler. Bunun nedeni ise, Yapısalcı Realizm anlayışına uygun olarak, devletlerin uluslararası politikada kendi ulusal çıkarlarına uygun hareket etmeleridir. İsrail ise, kendisini Körfez Arap ülkeleriyle de resmi siyasi ve ekonomik ilişkiler kurarak artık neredeyse tamamen güvenceye alacak tarihi bir barış için uygun bir ortam oluşması durumunda, bu skandalı ve Suudi rejimi üzerinde oluşan kuşku ve eleştirileri kolaylıkla görmezden gelebilir. Zira kuruluşundan itibaren daima Arap devletleri ve 1979 sonrasında İran tarafından “çevrelenmişlik psikolojisi” altında yaşayan İsrail için, askeri açıdan oldukça güçlü ve İslam dünyasında lider ülkelerden olan Suudi Arabistan'la yapılacak olan barış, tarihi bir dönüm noktası olacak ve İsrail Devleti'nin varlığını kalıcı hale getirebilecektir. İsrail'deki hükümetler, bu ülkenin yaşadığı ciddi güvenlik riskleri nedeniyle, bugüne kadar devletin ulusal çıkarlarını daima öncelemişlerdir.

Suudi Arabistan açısından ise, rejimin katı ve halk tepkilerinden azade yapısı nedeniyle, stratejik çıkarlar böyle bir yakınlasmayı önümüzdeki süreçte pekâlâ mümkün hale getirebilir. Bu nedenle, Suudi Arabistan-İsrail yakınlasması, ilerleyen yıllarda hızlı bir şekilde somut bir gerçeklik haline gelebilir ve resmi tanıma ve ekonomik ve siyasi ilişkilerin kurulmasıyla müttefiklik eksenine dahi oturabilir.

Sonuç

Bu makalede, son dönemde yaşanan İsrail-Suudi Arabistan yakınlasmasının ne derece gerçekçi olduğu ve gelecekte ne şekilde devam edebileceği araştırılmıştır. Bu kapsamda, Suudi rejiminin siyasi ve ekonomik özellikleri ve reformist olarak adlandırılan Veliht Prens Muhammed bin Selman'ın ülkesinde son yıllarda yaptığı değişim ve dönüşümler incelenmiştir. Ayrıca Suudi rejiminin olumlu imajına büyük darbe vuran Cemal Kaşıkçı cinayeti hakkında basında yazılanlar da özetlenmiştir. Makale, birincil ve ikincil kaynakları kullanarak, Suudi Arabistan-İsrail yakınlasmasının gözle görülür bir gerçek olduğu sonucuna varmıştır. Bunun temel nedenleri ise; Yapısalcı Realizm anlayışına uygun olarak devletlerin uluslararası politikada ulusal çıkarlara göre hareket etmeleri, İsrail ile Suudi Arabistan'ın varoluşsal siyasal sorunlarının olmaması, her iki ülkenin de sadık ABD müttefiki olmaları ve İran'ın her iki devlet ve halkça da tehdit unsuru olarak algılanmasıdır. Ayrıca Suudi siyasal sisteminde Kral'ın mutlak konumundan hareketle, genç ve hırslı bir siyasal lider olan Suudi

Veliaht Prensi Muhammed bin Salman'ın başa geçmesi durumunda, İsrail'le ilişkilerin daha da derinleşebileceği ve hatta Suudi Arabistan'ın İsrail'i tanınması ve ilişkileri müttefiklik seviyesine taşınmasının bile mümkün olabileceği görüşüne ulaşılmıştır. Ancak son yaşanan Kaşıkçı cinayetinin Suudi rejimi ve Veliaht Prens hakkında bir kampanyaya dönüşmesi durumunda, bu yakınlaşmanın sekteye uğrayabileceği de makalede vurgulanmıştır.

Kaynaklar

AA (2018). "İsrail-Körfez ülkeleri normalleşme süreci Arap basınını ikiye böldü", 31 Ekim 2018, Erişim Tarihi: 23.11.2018, Erişim Adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/israil-korfez-ulkeleri-normallesme-sureci-arap-basinini-ikiye-boldu/1298874>.

Al Jazeera (2015). "Arena: Why were Saudis and Israelis in secret talks?", 17 Ekim 2015, Erişim Tarihi: 23.11.2018, Erişim Adresi: <https://www.aljazeera.com/programmes/upfront/2015/10/arena-saudis-israelis-secret-talks-151017113137603.html>.

Al Jazeera (2018/a). "Mohammed bin Selman: The dark side of Saudi Arabia's crown prince", 20 Ekim 2018, Erişim Tarihi: 24.11.2018, Erişim Adresi: <https://www.aljazeera.com/news/2018/10/mohammed-bin-Selman-dark-side-saudi-arabia-crown-prince-181015123719153.html>.

Al Jazeera (2018/b). "Khashoggi: Saudi Arabia can never be a democracy 'on MBS watch'", 3 Ekim 2018, Erişim Tarihi: 24.11.2018, Erişim Adresi:

<https://www.aljazeera.com/news/2018/03/khashoggi-saudi-arabia-democracy-mbs-watch-180323103543171.html>.

Al Jazeera Türk (2014). “Ülke profili: Suudi Arabistan”, 27 Şubat 2014, Erişim Tarihi: 24.11.2018, Erişim Adresi:

<http://www.aljazeera.com.tr/ulke-profilu/ulke-profilu-suudi-arabistan>.

BBC (2005). “Text: Arab peace plan of 2002”, 22 Mart 2005, Erişim Tarihi: 23.11.2018, Erişim Adresi:

http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/1844214.stm.

BBC (2018/a). “Saudi Arabia allows women to join military”, 26 Şubat 2018, Erişim Tarihi: 24.11.2018, Erişim Adresi:

<https://www.bbc.com/news/world-middle-east-43197048>.

BBC (2018/b). “Saudi Arabia: How women are making football history”, 12 Ocak 2018, Erişim Tarihi: 24.11.2018, Erişim Adresi:

<https://www.bbc.com/news/world-middle-east-42656439>.

BBC Türkçe (2018/a). “Cemal Kaşıkçı olayı: Suudi gazeteciye ne oldu? 2 Ekim'den bu yana neler yaşandı?”, 24 Ekim 2018, Erişim Tarihi: 23.11.2018, Erişim Adresi:

<https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-45813519>.

BBC Türkçe (2018/b). “Dünyanın en büyük halka arzında geri sayım: Suudi devi Aramco anonim şirket oldu”, 5 Ocak 2018, Erişim Tarihi: 24.11.2018, Erişim Adresi:

<https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-42577705>.

BBC Türkçe (2018/c). “Erdoğan: Kaşıkçı cinayetinin emrini Kral Selman'ın verdiği inanimiyorum”, 2 Kasım 2018, Erişim Adresi: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-46038142>.

BBC Türkçe (2018/d). “Reuters: Suudi Kraliyet Ailesi'nde Muhammed bin Selman'ın tahta geçmesini engellemek isteyenler var”, 20 Kasım 2018, Erişim Tarihi: 23.11.2018, Erişim Adresi: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-46276338>.

Beach, D. (2012). *Analyzing Foreign Policy*. New York: Palgrave Macmillan.

Beblawi, H., & Luciani, G. (eds) (1987). *The Rentier State in the Arab World*. London: Croom Helm.

Bloomberg (2016). “Tek bir petrol kuyusundan dünyanın en değerli şirketine: Aramco”, 17 Ağustos 2016, Erişim Tarihi: 24.11.2018, Erişim Adresi: <https://businessht.bloomberght.com/piyasalar/haber/1283418-tek-bir-petrol-kuyusundan-dunyanin-en-degerli-sirketine-aramco>.

Büyükkara, Mehmet Ali (2017). “Suudi siyasetinde dini otoritenin rolü”, AA, 30 Haziran 2017, Erişim Tarihi: 26.11.2018, Erişim Adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/suudi-siyasetinde-dini-otoritenin-rolu/851641>.

Cleveland, W. L. (2008). *Modern Orta Doğu Tarihi* (Çev. M. Harmancı). İstanbul: Agora Kitaplığı.

Cook, Steven (2017). “Saudi Arabia's Untested New Crown Prince: Mohammed Bin Salman Has High Hopes, But Rises to Power at a

Dangerous Moment”, 26 Haziran 2017, Erişim Tarihi: 25.11.2018, Erişim Adresi: <https://www.cfr.org/blog/saudi-arabias-untested-new-crown-prince-mohammed-bin-salman-has-high-hopes-rises-power>.

Council on Foreign Relations (2015). “Regional Challenges and Opportunities: The View from Saudi Arabia and Israel”, 4 Haziran 2015, Erişim Tarihi: 23.11.2018, Erişim Adresi: <https://www.cfr.org/event/regional-challenges-and-opportunities-view-saudi-arabia-and-israel-0>.

Erickson, Amanda (2017). “Why Saudi Arabia hates Al Jazeera so much”, 23 Haziran 2017, Erişim Tarihi: 29.11.2018, Erişim Adresi: <https://www.washingtonpost.com/news/worldviews/wp/2017/06/23/why-saudi-arabia-hates-al-jazeera-so-much/>.

Euronews (2017). “Suudi prens: Radikal düşünceleri yok ederek ılımlı İslam'a döneceğiz”, 25 Ekim 2017, Erişim Tarihi: 24.11.2018, Erişim Adresi: <https://tr.euronews.com/2017/10/25/suudi-prens-radikal-dusunceleri-yok-ederek-ilimli-islama-donecegiz>.

France Culture (2018/a). “Le Chaos au Moyen-Orient”, 20.10.2018, Erişim Tarihi: 09.01.2019, Erişim Adresi: <https://www.franceculture.fr/emissions/affaires-etrangeres/affaires-etrangeres-du-samedi-20-octobre-2018>.

France Culture (2018/b). “Quand l'islam se mêle de politique”, 17.02.2018, Erişim Tarihi: 09.01.2019, Erişim Adresi:

<https://www.franceculture.fr/emissions/politique/quand-lislam-se-mele-de-politique>.

Gardner, Frank (2018). “Cemal Kaşıkçı olayı: Suudi Prens Muhammed bin Selman’ın balayı dönemi sona mı erdi?”, *BBC Türkçe*, 16 Ekim 2018, Erişim Tarihi: 23.11.2018, Erişim Adresi: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-45875574>.

Green, David B. (2018). “From Friends to Foes: How Israel and Iran Turned Into Arch-enemies”, 8 Mayıs 2018, Erişim Tarihi: 23.11.2018, Erişim Adresi: <https://www.haaretz.com/middle-east-news/iran/MAGAZINE-how-israel-and-iran-went-from-allies-to-enemies-1.6049884>.

Haaretz (2017). “Saudi Arabia Lifts Thirty-five-year Ban, Will Open Public Cinemas Next Year”, 11 Aralık 2017, Erişim Tarihi: 24.11.2018, Erişim Adresi: <https://www.haaretz.com/middle-east-news/saudi-arabia-lifts-ban-off-the-silver-screen-1.5628319>.

Haaretz (2018/a). “Ending 70-year Ban, Saudi Arabia Allows Flights to Israel Over Its Airspace”, 8 Mart 2018, Erişim Tarihi: 23.11.2018, Erişim Adresi: <https://www.haaretz.com/middle-east-news/saudi-arabia-will-allow-flights-to-israel-over-its-airspace-1.5886090>.

Haaretz (2018/b). “Netanyahu Reiterates Support for Palestinian State Under Israeli Control, 'Will Consider' Trump’s Peace Plan 'With Open Mind'”, 29 Eylül 2018, Erişim Tarihi: 23.11.2018,

Erişim Adresi: <https://www.haaretz.com/israel-news/netanyahu-refuses-to-endorse-two-state-solution-1.6514247>.

Haaretz (2018/c). “Saudi Crown Prince Warns Will Develop Nuclear Weapon if Iran's 'New Hitler' Does”, 15 Mart 2018, Erişim Tarihi: 24.11.2018, Erişim Adresi:

<https://www.haaretz.com/middle-east-news/saudi-crown-prince-says-will-develop-nuclear-bomb-if-iran-does-1.5909847>.

Haberler.com (2018). “Mısır ve Suudi Arabistan'dan "Katar ablukasına devam" mesajı”, 27 Kasım 2018, Erişim Tarihi: 29.11.2018, Erişim Adresi:

<https://www.yeniakit.com.tr/haber/misir-ve-suudi-arabistandan-katar-ablukasina-devam-mesaji-553080.html>.

Habertürk (2018). “Aramco'nun halka arzı 2019'a kaldı”, 12 Mart 2018, Erişim Tarihi: 24.11.2018, Erişim Adresi:

<https://www.haberturk.com/aramco-nun-halka-arzi-2019-a-kaldi-1872405-ekonomi>.

Hertog, S. (2010) . *Princes, Brokers and Bureaucrats, Oil and the State in Saudi Arabia*. Ithaca: Cornell University Press.

Ivanova, Irina (2018). “Saudi Arabia is America's No. 1 weapons customer”, *CBS News*, 12 Ekim 2018, Erişim Tarihi: 24.11.2018, Erişim Adresi: <https://www.cbsnews.com/news/saudi-arabia-is-the-top-buyer-of-u-s-weapons/>.

Jewish Virtual Library, “Israel International Relations: International Recognition of Israel”, Erişim Tarihi: 23.11.2018, Erişim Adresi:

<https://www.jewishvirtuallibrary.org/international-recognition-of-israel>.

Karl, Terry Lynn (2005). “Understanding the Resource Curse”, içinde *Covering Oil: A Reporter’s Guide to Energy and Development*,(editörler: Svetlana Tsalik & Anya Schiffrin, Revenue Watch Open Society Institute Initiative for Policy Dialogue, ss. 21-26, Erişim Tarihi: 24.11.2018, Erişim Adresi:

https://www.opensocietyfoundations.org/sites/default/files/osicovering_oil_20050803.pdf.

Kinninmont, Jane (2017/a). “End of Saudi women driving ban reflects deep changes in society”, *BBC*, 27 Eylül 2017, Erişim Tarihi: 24.11.2018, Erişim Adresi:

<https://www.bbc.com/news/world-middle-east-41412022>.

Kinninmont, Jane (2017/b). “Mohammed bin Selman’s Shakeup Is More Than a Power Play”, *Chatham House*, Erişim Tarihi: 24.11.2018, Erişim Adresi:

<https://www.chathamhouse.org/expert/comment/mohammed-bin-Selman-s-shakeup-more-power-play>.

Knipp, Kersten (2017). “Israel and Saudi Arabia: New best friends in the Middle East?”, *DW*, Erişim Tarihi: 23.11.2018, Erişim Adresi: <https://www.dw.com/en/israel-and-saudi-arabia-new-best-friends-in-the-middle-east/a-41571420>.

Lake, Eli (2006). “Saudi Ambassador Says Trade Boycott of Israel Will Not End”, *New York The Sun*, 21 Haziran 2006, Erişim Tarihi:

24.11.2018, Erişim Adresi: <https://www.nysun.com/foreign/saudi-ambassador-says-trade-boycott-of-israel/34829/>.

Landau, Noa (2018). “Israel Working to Establish Diplomatic Ties With Sudan, Bahrain”, *Haaretz*, 25 Kasım 2018, Erişim Tarihi:

27.11.2018, Erişim Adresi: <https://www.haaretz.com/israel-news/.premium-israel-working-to-reestablish-diplomatic-ties-with-sudan-bahrain-1.6682284>.

Langer, Marko (2017). “Saudi Arabia's Mohammed bin Salman: Reformer and hard-liner”, *DW*, 5 Kasım 2017, Erişim Tarihi:

25.11.2018, Erişim Adresi: <https://www.dw.com/en/saudi-arabias-mohammed-bin-salman-reformer-and-hard-liner/a-40714307>.

Marcus, Jonathan (2017). “Why Saudi Arabia and Iran are bitter rivals”, *BBC*, 18 Kasım 2017, Erişim Tarihi: 23.11.2018, Erişim

Adresi: <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-42008809>.

Marcus, Jonathan (2018). “Israel and Saudi Arabia: The relationship emerging into the open”, *BBC*, 3 Nisan 2018, Erişim Tarihi:

23.11.2018, Erişim Adresi: <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-43632905>.

Medya Şafak (2016). “İsrailli eski bakan: Yakında vatandaşlarımız Suudi Arabistan’ı ziyaret edebilecek”, 6 Ağustos 2016, Erişim

Tarihi: 23.11.2018, Erişim Adresi:

<http://www.medyasafak.net/haber/2079/israilli-eski-bakan--yakinda-vatandaslarimiz-suudi-arabistan-i-ziyaret>.

Mekay, Emad (2017). “Saudi Arabia and Israel quietly prepare ‘deal of the century’”, *International Bar Association*, 20 Ekim 2017, Erişim Tarihi: 23.11.2018, Erişim Adresi:

<https://www.ibanet.org/Article/NewDetail.aspx?ArticleUid=d2659617-4cab-4fe9-8b60-a971485ec3d6>.

Middle East Eye (2018/a). “Israeli minister’s visit to UAE raises questions about burgeoning Gulf relations”, 29 Ekim 2018, Erişim Tarihi: 23.11.2018, Erişim Adresi:

<https://www.middleeasteye.net/news/regev-visit-uae-sparks-questions-over-improving-relations-402480358>.

Middle East Eye (2018/b). “Oman says it is time to accept Israel in region and 'move to a new world’”, 27 Ekim 2018, Erişim Tarihi: 23.11.2018, Erişim Adresi:

<https://www.middleeasteye.net/news/oman-says-time-accept-israel-region-and-move-new-world-1251239392>.

New York Post (2018). “Netanyahu: Saudi Arabia deserves a pass for Khashoggi murder”, Erişim Tarihi: 23.11.2018, Erişim Adresi: <https://nypost.com/2018/11/02/netanyahu-saudi-arabia-deserves-a-pass-for-khashoggi-murder/>.

Noack, Rick (2018). “Finland and Denmark join Germany in halting arms sales to Saudi Arabia”, *The Washington Post*, 22 Kasım 2018, Erişim Tarihi: 24.11.2018, Erişim Adresi:

https://www.washingtonpost.com/world/2018/11/22/denmark-joins-germany-halting-arms-sales-saudi-arabia/?utm_term=.78df7be324df.

Örmeci, Ozan (2018). “İsrail-Suudi Arabistan Yakınlaşması ve Tabuları Yıkan Prens Muhammed Bin Selman”, *Uluslararası Politika Akademisi*, 4 Nisan 2018, Erişim Tarihi: 23.11.2018, Erişim Adresi: <http://politikaakademisi.org/2018/04/04/suudi-arabistan-israil-yakinlasmasi-ve-tabulari-yikan-prens-muhammed-bin-Selman/>.

Pengelly, Martin (2018). “Trump: CIA 'didn't conclude' Saudi crown prince ordered Khashoggi death”, *The Guardian*, 22 Kasım 2018, Erişim Adresi: <https://www.theguardian.com/us-news/2018/nov/22/trump-cia-saudi-crown-prince-jamal-khashoggi-murder>.

Phillips, Tom (2013). “Israel and Saudi Arabia: A Suspicious Relationship”, *Chatham House*, 14 Ekim 2013, Erişim Tarihi: 23.11.2018, Erişim Adresi: <https://www.chathamhouse.org/media/comment/view/195535>.

Ravid, Barak (2016). “Former Saudi General Visits Israel, Meets With Foreign Ministry Director-general”, *Haaretz*, 22 Temmuz 2016, Erişim Tarihi: 23.11.2018, Erişim Adresi: <https://www.haaretz.com/israel-news/.premium-saudi-ex-general-visits-israel-meets-with-foreign-ministry-chief-1.5414512>.

Rawash, Amir (2017). “Suudi Arabistan'ın veliaht prensi Muhammed bin Salman kimdir?”, *BBC Türkçe*, 5 Kasım 2017, Erişim Tarihi: 24.11.2018, Erişim Adresi: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-40357188>.

Ross, Michael (2001). “Does Oil Hinder Democracy?”, *World Politics*, 53(3), 325-361.

Saidel, Nicholas (2016). “Saudi Arabia, the Mediator Israelis and Palestinians Have Been Waiting For?”, *Haaretz*, 16 Mayıs 2016, Erişim Tarihi: 23.11.2018, Erişim Adresi:

<https://www.haaretz.com/opinion/.premium-saudi-arabia-the-mediator-for-israelis-and-palestinians-1.5383758>.

“Saudi Arabia’s Constitution of 1992 with Amendments through 2005”, Erişim Tarihi: 26.11.2018, Erişim Adresi:

https://www.constituteproject.org/constitution/Saudi_Arabia_2005.pdf.

Sputnik Türkiye (2017). “Sırada Ağlama Duvarı mı var?: ‘İsrail’in bir parçası olmadığı bir durum tahayyül edemiyoruz”, 16 Aralık 2017, Erişim Tarihi: 23.11.2018, Erişim Adresi:

<https://tr.sputniknews.com/ortadogu/201712161031432966-aglama-duvari-kudus-israil-filistin-abd/>.

Sputnik Türkiye (2018). “Netanyahu’dan Umman sürprizi”, 26 Ekim 2018, Erişim Tarihi: 23.11.2018, Erişim Adresi:

<https://tr.sputniknews.com/ortadogu/201810261035856586-netanyahu-dan-umman-surprizi/>.

Staudenmaier, Rebecca (2018). “Saudi Arabia: Prince says women should decide whether to wear robes, face veils”, *DW*, 19 Mart 2018, Erişim Tarihi: 24.11.2018, Erişim Adresi:

<https://www.dw.com/en/saudi-arabia-prince-says-women-should-decide-whether-to-wear-robos-face-veils/a-43043071>.

The Jerusalem Post (2016). “Former Israeli Minister: Israel-Saudi Peace ‘in the cards’”, 5 Ağustos 2016, Erişim Tarihi: 23.11.2018, Erişim Adresi: <https://www.jpost.com/Arab-Israeli-Conflict/Former-Israeli-minister-Israel-Saudi-peace-in-the-cards-463348>.

The New Arab (2018). “Netanyahu met with Saudi crown prince in Amman: report”, 25 Haziran 2018, Erişim Tarihi: 23.11.2018, Erişim Adresi: <https://www.alaraby.co.uk/english/news/2018/6/25/netanyahu-met-with-saudi-crown-prince-in-amman-report>.

The Washington Post (2018). “CIA concludes Saudi crown prince ordered Jamal Khashoggi’s assassination”, 16 Kasım 2018, Erişim Tarihi: 25.11.2018, Erişim Adresi: <https://www.washingtonpost.com/politics/2018/11/22/confronted-with-bloody-behavior-autocrats-trump-instead-blames-world/>.

The World Factbook, “Middle East: Saudi Arabia”, Erişim Tarihi: 10.01.2019, Erişim Adresi: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/sa.html>.

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, “Suudi Arabistan’ın Siyasi Görünümü”, Erişim Tarihi: 24.11.2018, Erişim Adresi: <http://www.mfa.gov.tr/suudi-arabistan-siyasi-gorunumu.tr.mfa>.

Tüysüzoğlu, Göktürk (2014). “Milenyum Sonrası Türkiye-İsrail İlişkileri'nin Değişen Görünümü”. *Akademik Orta Doğu*, 8(2),139-159.

Vandewalle, D. (1998). *Libya since Independence: Oil and State-Building*. London: Cornell University Press.

Yakut, Sarp (2017/a). “Kaynak Laneti (Resource Curse) Teorisi”, *Uluslararası Politika Akademisi*, 24 Ağustos 2017, Erişim Tarihi: 23.11.2018, Erişim Adresi:

<http://politikaakademisi.org/2017/08/24/kaynak-laneti-resource-curse-teorisi/>.

Yakut, Sarp (2017/b). “Suudi Arabistan'da Yolsuzluk Gözaltıları”, *Uluslararası Politika Akademisi*, 5 Kasım 2017, Erişim Tarihi: 23.11.2018, Erişim Adresi:

<http://politikaakademisi.org/2017/11/05/suudi-arabistanda-yolsuzluk-gozaltilari/>.

Yeni Şafak (2018). “Arabistan'da yalancı bahar”, 29 Nisan 2018, Erişim Tarihi: 25.11.2018, Erişim Adresi:

<https://www.yenisafak.com/hayat/arabistanda-yalanci-bahar-3267916>.

Yılmaz, Sait (2018). “Dördüncü Krallık ve Kaşıkçı..”, 22 Kasım 2018, Erişim Tarihi: 24.11.2018, Erişim Adresi:

https://www.academia.edu/37828297/D%C3%B6rd%C3%BCnc%C3%BC_krall%C4%B1k_ve_Ka%C5%9F%C4%B1k%C3%A7%C4%B1.